

Marcina Jarzábka dialog z klasykami...

**Marcin Jarzábek, *Podręcznik do historii mówionej*,
Warszawa 2024, ss. 295**

DOI: 10.26774/wrhm.435

Wiktoria Kudela-Świątek

[Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie]

 <https://orcid.org/0000-0001-9559-0784>

Podręcznik do historii mówionej autorstwa Marcina Jarząbka stanowi niewątpliwie wartą uwagi próbę usystematyzowania polskich doświadczeń z historią mówioną ostatnich lat. Autor, od dawna związany z tą praktyką badawczą oraz działalnością Centrum Archiwistyki Społecznej, jasno określa cel swojej pracy: punkt wyjścia nie leży ani w abstrakcyjnej teorii, ani w czysto praktycznym instruktażu, lecz w świadomym połączeniu obu tych pól – teorii służącej rozwiązywaniu praktycznych problemów badawczych. Już we wstępnych partiach tekstu Jarząbek podkreśla moralny i metodologiczny wymiar pracy z opowieściami: „Historia mówiona nakłada na nas pewną powinność... konieczny jest więc namysł nad tym, jak dobieramy rozmówców, jak opisujemy nagranie i jak możemy interpretować wywiady” (s. 11). Ta deklaracja programowa dobrze oddaje charakter całej recenzowanej pracy – łączy etykę z rutyną badań terenowych i sygnalizuje, że autor pragnie wyposażać czytelnika zarówno w narzędzia konceptualizacyjne, jak i te konieczne do praktykowania historii mówionej. Dzięki temu podręcznik lokuje się w kręgu publikacji warsztatowych, nie tracąc jednak przy tym walorów refleksyjnych, cennych i w dydaktyce akademickiej, i w pracy projektowej instytucji kultury. Ta deklaracja wpisuje się w tradycję zapoczątkowaną przez Paula Thompsona i rozwijaną przez Alessandro Portellego, który akcentował, że o wartości świadectw ustnych decydują nie tylko fakty, ale ich znaczenia¹.

Marcin Jarząbek świadomie podkreśla praktyczny charakter swojej książki: „Rozczaruje się jednak ten, kto oczekuje wyłącznie metateoretycznych oraz metametodologicznych rozważań... kwestie teoretyczne pojawiać się będą tu zawsze po to, żeby pomóc w rozwiązywaniu jakichś praktycznych problemów” (s. 18). Tak sformułowany cel pracy sytuuje ją w tradycji podręczników synkretycznych – łączących teorię, refleksję epistemologiczną i praktykę badawczą, co czyni ją atrakcyjną zarówno dla studentów, jak i dla praktyków terenowych. Jest to podejście bliskie wczesnym praktykom *oral history* – Ronaldowi Grele’owi, Michaelowi Frischowi czy Alessandro Portellemu – którzy czynili z wywiadu przestrzeń spotkania, współtworzenia wiedzy i refleksji nad pamięcią². Natomiast dla badaczy poszukujących szerokiej dyskusji epistemologicznej czy porównawczej refleksji nad miejscem historii mówionej w humanistyce będzie to publikacja wymagająca uzupełnienia o klasyczne pozycje Paula Thompsona, Alessandro Portellego, Luisy

1 A. Portelli, *Co stanowi o odmienności historii mówionej*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, wydanie specjalne (2018), s. 23–38.

2 D. Gocół, *Historia mówiona: geneza, rozwój, koncepcje*, Lublin 2023.

Passerini, Joanny Bornat, Marty Kurkowskiej-Budzan czy samego autora recenzowanej pracy³. Nie stanowi to jednak słabości opracowania, lecz świadomy wybór konstrukcyjny autora.

Podręcznik został podzielony na dziewięć rozdziałów, które prowadzą czytelnika przez kolejne etapy procesu badawczego: od zarysowania tradycji historii mówionej i refleksji nad pamięcią autobiograficzną, poprzez planowanie projektu, prowadzenie rozmowy, transkrypcję i interpretację, aż po archiwizację oraz publiczne wykorzystanie nagrań. Każdy rozdział łączy część analityczną z przejrzystymi instrukcjami i wskazówkami praktycznymi, co w polskiej literaturze przedmiotu wciąż należy do rzadkości. Szczególny nacisk położony jest na konkretne elementy warsztatu: instrukcje techniczne dotyczące nagrań, wskazówki dla prowadzących rozmowy, zasady opisu archiwalnego oraz rozbudowane dodatki – formularze zgód, rekomendacje etyczne Polskiego Towarzystwa Historii Mówionej, wytyczne dotyczące digitalizacji i przetwarzania plików, a także instrukcje transkrypcji i archiwizacji.

Pierwszy rozdział (*Wiedza rodzi się z opowiadania – korzenie historii mówionej*, s. 32–54) rekonstruuje korzenie oralności i pokazuje, jak opowiadanie funkcjonowało w kulturach przedpiśmiennych, jak kształtuje tożsamość narratora i jak z opowiadania rodzi się wiedza historyczna. Jarząbek argumentuje, że narracja nie jest „błędem źródłowym”, lecz specyficzną formą wiedzy historycznej i epistemologicznego dostępu do doświadczenia. Taki wstęp wprowadza czytelnika w dyskusję teoretyczną i kulturową, przy jednoczesnym zachowaniu praktycznej perspektywy – podręcznik może pełnić funkcję kursu wprowadzającego w metodologię *oral history*.

W kolejnym rozdziale, zatytułowanym *Jak działa pamięć* (s. 56–78), autor metodycznie omawia mechanizmy pamięci autobiograficznej i jej społeczne ramy. Odwołując się do Maurice’a Halbwachsa, przypomina, że wspomnienia zawsze podlegają negocjacji między jednostką a grupą, co uzasadnia postawę ostrożności wobec dosłowności narracji i konieczność uwzględniania kontekstu społecznego przy interpretacji. To klarowne i rzetelne ujęcie wiedzy pamięciowej sprawia, że podręcznik może być wykorzystywany zarówno w kursach metodologii badań jakościowych, jak i na seminariach poświęconych pamięci kulturowej.

W moim odczuciu rozdziały poświęcone pamięci i jej dynamice są jednymi z najwartościowszych w całej książce. Szczególnie cenne są fragmenty dotyczące

3 M. Kurkowska-Budzan, E. Soroko, M. Stasiak, *Wywiad ustrukturyzowany w badaniach historycznych. Propozycja procedury badawczej*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, R. 10 (2020), s. 12; M. Kurkowska-Budzan [et al.], *Historia mówiona. Elementarz*, Warszawa 2008, <https://nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/swiadkowie-historii/historia-mowiona-elementarz>, [dostęp: 25 XI 2025 r.]; P. Thompson, J. Bornat, *Głos przeszłości. Wprowadzenie do historii mówionej*, tłum. P. Tomanek, Warszawa 2021.

natury pamięci i jej dynamiki. Jarzābek słusznie podkreśla, że nie istnieje wyraźna granica między „zbyt świeżą” a „wystarczająco odległą” przeszłością: „Przyjmuję, że w praktyce nie da się wskazać jednego kryterium oddzielającego przeszłość «zbyt świeżą» dla historii mówionej od tej «wystarczająco odległej»”. To stanowi- sko jest zgodne z klasycznymi ustaleniami Halbwachsa⁴ i współczesnych badaczy pamięci, takich jak m.in. Jan Assmann⁵, którzy podkreślali kontekstualność i społeczny charakter rekonstrukcji przeszłości. Autor ponadto odnosi te ustalenia do relacji pomiędzy tym, co zbiorowe i społeczne w pamięci, a tym, co indywidualne, i w tym kontekście rozważa wcześniejsze ustalenia Doowe Draaismy⁶.

Przejsięcie do przedstawienia historii mówionej jako praktyki badawczej rozpoczyna rozdział trzeci zatytułowany *Przygotowanie do rozmowy* (s. 78–102). Autor przeprowadza w nim czytelnika przez planowanie projektu badań, formułowanie pytań badawczych, rekrutację rozmówców, pierwszy kontakt budujący zaufanie oraz kwestie logistyczne i sprzętowe. Rozdział zawiera również przestrogi dotyczące najczęstszych błędów popełnianych przez początkujących badaczy, w tym ironiczny podrozdział *Jak położyć projekt historii mówionej?* (s. 99). Ten akcent praktyczny sprawia, że podręcznik staje się narzędziem użytecznym zarówno dla studentów, jak i dla pracowników instytucji kultury i NGO, którzy muszą szybko przełożyć koncepcję badawczą na realne działania terenowe.

W rozdziale czwartym – *Pytania. Kwestionariusz lub przewodnik wywiadu* (s. 103–120) – Jarzābek skupia się na konstrukcji pytań i planowaniu wywiadu. Pokazuje, jak przekładać język naukowy na zrozumiały dialog, projektować pytania proste, otwarte i niezawierające sugestii oraz jak stosować zasadę „lejka” – od ogółu do szczegółu. Rozdział ten łączy teorię z praktyką i stanowi materiał przydatny do warsztatów z prowadzenia wywiadów, gdzie ćwiczenia terenowe wymagają przykładów dobrze przemyślanych technik.

Rozdział piąty, zatytułowany *Rozmowa krok po kroku* (s. 121–142), stanowi natomiast szczegółowy przewodnik po sytuacjach interakcyjnych: pierwsze wrażenie, wybór miejsca, uzgadnianie sytuacji komunikacyjnej, wprowadzenie do narracji, aktywne słuchanie, dopytywanie, zarządzanie przerwami i emocjami, kończenie spotkania oraz przejście do dalszych działań. Ten praktyczny fragment doskonale uzupełnia poprzednie części i umożliwia bezpośrednie zastosowanie wiedzy w terenie.

4 M. Halbwachs, *Społeczne ramy pamięci*, tłum. M. Król, Warszawa 1969.

5 J. Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, tłum. A. Kryczyńska-Pham, Warszawa 2008.

6 D. Draaisma, *Dlaczego życie płynie szybciej, gdy się starzejemy. O pamięci autobiograficznej*, Warszawa 2006; *idem*, *Fabryka nostalgii. O fenomenie pamięci wieku dojrzałego*, tłum. E. Jusewicz-Kalter, Wołowiec 2010; *idem*, *Księga zapominania*, tłum. R. Pucek, Warszawa 2012; *idem*, *Machina metafor. Historia pamięci*, tłum. R. Pucek, Warszawa 2009.

Rozdział szósty (*Po wywiadzie – opracowanie nagrania*, s. 144–166) jest omówieniem praktycznych elementów procesu opracowania nagrań, takich jak zgrywanie plików, zapisy pierwszych wrażeń badacza, systematyczny odsłuch, tworzenie metadanych i opisów merytorycznych, a następnie techniki transkrypcji oraz alternatywne rozwiązania (minutnik / indeks czasowy). Autor podkreśla, że decyzje dokumentacyjne są równocześnie decyzjami interpretacyjnymi. To sprawia, że omawiany podręcznik stanowi świetne narzędzie zarówno praktyczne, jak i metodologiczne, przydatne indywidualnym badaczom oraz małym archiwom.

Z kolei rozdział siódmy pt. *Interpretacja* (s. 169–214) to kluczowa część łącząca teorię i praktykę historii mówionej. Autor omawia problem etyki interpretacji, oceny wiarygodności narratora, strategii analitycznych (uwzględniając: językowe, biograficzne, pamięciowe, historyczno-kontekstowe) i narzędzi CAQDAS, a także proponuje podejście partycypacyjne, włączające rozmówców w proces analizowania i współtworzenia znaczeń. Rozdział wieńczy „dekalog interpretacji”, który spaja zasady analizy w praktyczny przewodnik. To rozdział najbardziej teoretycznie gęsty, ale jednocześnie funkcjonalny, co potwierdza słuszność twierdzenia, że podręcznik jest wartościowy zarówno dla praktyków, jak i dla akademików. Już na tym poziomie książka okazuje się ważna również dla humanistyki cyfrowej. Tym samym należy do nielicznych polskich publikacji, które tak systematycznie integrują „tradycyjną” historię mówioną z realiami współczesnego obiegu cyfrowego i praktyką pracy na dużych zbiorach materiałów audiowizualnych. Impulsem do tej integracji są nie tylko dążenie do standaryzacji, lecz także rzeczywiste potrzeby instytucji kultury, archiwów społecznych i studenckich laboratoriów badań jakościowych, które znajdują w dodatkach i instrukcjach opracowanych przez Jarzabka narzędzia gotowe do natychmiastowego wdrożenia.

Warto odnotować, że szczególną wagę autor przykładu do zagadnienia relacyjności wywiadu: rozmowa jest spotkaniem dwóch biografii, dwóch sposobów widzenia przeszłości i dwóch pozycji społecznych. Autor wielokrotnie podkreśla zasadę *shared authority* i zachęca do włączania rozmówców w proces analizy: „Jeżeli możesz, włącz swoich rozmówców w proces wyciągania znaczeń...” (s. 208–209).

Bezwzględnie jednym z najoryginalniejszych i najbardziej przydatnych elementów podręcznika jest według mnie „dekalog interpretacji” umieszczony w rozdziale siódmym. Dziesięć zasad sformułowanych przez autora pokazuje, że nie tylko opisuje on obowiązującą praktykę, ale także wprowadza własne propozycje normatywne odnoszące się do pracy badacza. Najbardziej znaczące punkty to: „Interpretacja zawsze odbywa się z jakiejś perspektywy, warto świadomie ją wybrać” oraz: „Jeżeli możesz, włącz swoich rozmówców w proces wyciągania znaczeń [...] pokaż im teksty, które przygotowujesz na podstawie ich opowieści” (s. 209). Tego rodzaju wskazówki praktyczne od dawna były postulowane przez autorów zachodnich,

takich jak Frisch (idea *shared authority*⁷) czy Grele⁸, ale rzadko pojawiały się w polskich podręcznikach i były formułowane z taką klarownością i jednoznacznością.

Rozdział ósmy podejmuje złożone zagadnienie archiwizacji i archiwów historii mówionej. W nim autor omawia standardy opisu, politykę udostępniania, praktyki archiwów społecznych i instytucjonalnych oraz ograniczenia pseudonimizacji i anonimizacji w środowiskach lokalnych („w archiwistyce... słabo sprawdzają się pseudonimizacja i anonimizacja”, s. 225–226). Ta część pracy nie tylko instruuje, ale i umieszcza standardy praktyki archiwalnej w polskim kontekście akademicko-badawczym (s. 214–226). W innym miejscu, pisząc o transkrypcji, Jarząbek pokazuje, że zapis jest pierwszym etapem interpretacji i nie może być traktowany jako prosty proces przenoszenia z nagrania na papier: „Transkrypcja nie może mieć charakteru streszczenia... powinna oddawać charakter mówiącego, jego emocje i styl wypowiedzi” (s. 278). Równocześnie przypomina, że: „Dźwięk – lub dźwięk w połączeniu z obrazem – niesie przecież niejedną warstwę znaczeń...” (s. 214–216), co jest argumentem na rzecz multimodalnej analizy źródeł. Autor recenzowanej pracy ocenia również narzędzia cyfrowe, w tym automatyczne transkrypcje, podkreślając, że choć narzędzia informatyczne wspomagające badaczy będą się doskonalić, nie eliminują potrzeby korekty dokonanej przez człowieka ani odpowiedzialności badacza za rozumienie kontekstu wypowiedzi (s. 274–276).

W ostatnim, dziewiątym rozdziale zatytułowanym *Użycie historii mówionej* (s. 229–244) Marcin Jarząbek pokazuje szerokie spektrum jej zastosowań: antologie i kolaże dźwiękowe, reportaże, ekspozycje muzealne, edukację, teatr, aplikacje i mapy pamięci. Podkreśla etyczną odpowiedzialność związaną z adaptacją nagrań, co pozwala książkę wykraczać poza akademicką publiczność i trafiać do twórców kultury i edukatorów.

Zakończenie oraz sekcja pytań i odpowiedzi (s. 244–252) konsolidują praktyczne wskazówki i refleksje metodologiczne – autor podsumowuje, dlaczego *oral history* jest narzędziem zarówno badawczym, jak i społecznym, oraz udziela konkretnych porad dla praktyków. Na końcu podręcznika (s. 271–290) znajdują się obszernie materiały praktyczne: wzory zgód, parametry techniczne nagrań, instrukcje transkrypcyjne i digitalizacyjne oraz rekomendacje etyczne, które czynią książkę pełnowartościowym narzędziem pracy, rzadko spotykanym w polskiej literaturze.

Szczególnie wysoko należy ocenić rozdział poświęcony kwestiom etycznym, w którym autor z dużą wrażliwością i wykazując się znajomością literatury przedmiotu opisuje praktykę przerywania nagrania, reagowania na silne emocje rozmówcy

7 M. Frisch, *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*, Albany 1990, 273 s.

8 R.J. Grele, *Reflections on the practice of oral history: Retrieving what we can from an earlier critique*, „Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society”, t. 32 (4/2007), s. 11–23.

oraz znaczenie świadomej zgody. Jednoznaczne wskazanie, że w chwili, gdy emocje rozmówcy wymykają się spod kontroli, nagrywanie należy przerwać, świadczy o odpowiedzialnym podejściu i osadzeniu w najlepszych tradycjach historii mówionej. Jarząbek sprawnie łączy tu ramy refleksji etycznej znane z tekstów m.in. Valery Yow⁹ z własnym doświadczeniem instruktorskim i badawczym, choć bezpośrednio nie odwołuje się do wspomnianej autorki.

Warto jednak zaznaczyć, że książka nie zawiera odrębnych, konkretnych wytycznych dotyczących pracy w warunkach trwających konfliktów zbrojnych, w sytuacjach przymusowej migracji ani z „osobami w drodze”. Autor analizuje przypadki historyczne i odnosi się do pracy z traumą, ale nie przedstawia współczesnych protokołów bezpieczeństwa, które w środowisku międzynarodowym podlegają szybkemu rozwojowi. Ta nieobecność jest zrozumiała ze względu na szeroki profil podręcznika, lecz w przyszłości mógłby on zostać uzupełniony choćby poprzez odwołanie się do prac praktyków historii mówionej pracujących w takich warunkach¹⁰.

Wartym odnotowania atutem recenzowanego podręcznika jest umiejętne omówienie narzędzi cyfrowych: autor opisuje możliwości i ograniczenia automatycznej transkrypcji, podkreśla konieczność korekt ręcznych oraz ostrożnego stosowania metod opartych na algorytmach. To ważne, zwłaszcza w kontekście ekspansji narzędzi AI: choć autor nie prowadzi systematycznej refleksji nad etycznymi implikacjami LLM czy generatywnej sztucznej inteligencji, jego ostrożne wskazania mogą być punktem wyjścia do szerszej dyskusji.

Choć książka jest publikacją udaną i potrzebną, warto wskazać obszary, w których kolejne wydania mogłyby zostać poszerzone. Najbardziej widoczny jest ograniczony zakres omówienia wywiadów zdalnych oraz pracy w środowisku w pełni cyfrowym – brakuje tu szczegółowego opracowania dobrych praktyk prowadzenia rozmów online, zabezpieczania plików w chmurze czy stosownych formularzy zgód. Drugim obszarem wymagającym poszerzenia jest refleksja nad wyzwaniem związanymi ze sztuczną inteligencją: automatyczną anonimizacją, analizą treści przez modele językowe, zagrożeniami wynikającymi z delegowania interpretacji na algorytmy czy wreszcie zjawiskiem deepfake’ów, które w perspektywie archiwalnej otwierają nowe obszary ryzyka.

Ponadto współczesna historia mówiona coraz częściej mierzy się z wyzwaniami technologii cyfrowych, w tym narzędzi sztucznej inteligencji, takich jak duże modele językowe. Wprowadzenie tych narzędzi do pracy badawczej wymaga

9 V. Yow, „Do I like them too much?”. *Effects of the oral history interview on the interviewer and vice-versa*, „Oral History Review”, t. 24 (1/1997), s. 55–79.

10 A. Wylegała, *Metodologia, etyka i bezpieczeństwo w projektach dokumentujących doświadczenie wojenne i uchodźcze po inwazji Rosji na Ukrainę z dn. 24 lutego 2022 r.*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej”, R. 12 (2022), s. 324–331.

ważnej refleksji etycznej, ponieważ przenosi część decyzji interpretacyjnych na algorytm, co może wpływać na subtelne znaczenia opowieści i kontekst relacyjny między badaczem a rozmówcą. Jednocześnie pojawia się potrzeba szczególnej ochrony danych i prywatności uczestników, zwłaszcza gdy nagrania i transkrypcje są przechowywane lub przetwarzane w środowisku cyfrowym. Korzystanie z LLM i innych narzędzi automatycznej analizy może przyspieszyć pracę, ale wymaga od badacza świadomego monitoringu i decyzji metodologicznych, które respektują głos i doświadczenia rozmówcy. W tym sensie technologie cyfrowe nie zastępują tradycyjnej praktyki *oral history*, lecz stają się instrumentami, które należy włączyć w sposób etycznie odpowiedzialny, zachowując relacyjny i refleksyjny charakter wywiadu. Warto także, kształcąc kolejne pokolenia adeptów historii mówionej, zachować szczególną wrażliwość w tym zakresie. Stąd pewnie na rynku akademickim niezwykle pożądana byłaby praca podejmująca temat tych właśnie zagadnień w praktyce *oral history*.

Pomimo wskazanych braków omawiana publikacja posiada wyjątkową wartość. Tworzy spójny i solidny fundament pod praktykę historii mówionej w Polsce – fundament nowoczesny, przejrzysty i otwarty na dalszy rozwój. Rozdziały poświęcone interpretacji, archiwizacji i pracy z materiałami wielomodalnymi należą do najmocniejszych fragmentów książki i mogą stać się podstawą do formułowania przyszłych krajowych standardów. Bardzo praktyczne omówienie współpracy z archiwami społecznymi, w tym sposobów deponowania i opisywania materiałów, jest szczególnie cenne dla środowisk, które od lat zmagają się z brakiem ujednoliconych procedur. Autor prowadzi czytelnika od kwestii technicznych, takich jak digitalizacja czy formaty plików, do pierwszych kroków w pracy z narzędziami do automatycznej transkrypcji i analizy jakościowej, zachowując rzadko spotykaną równowagę między przystępnością a rzetelnością.

Rzecz bowiem w tym, że najważniejszym atutem omawianej monografii jest jej wyjątkowa przydatność w dydaktyce akademickiej. Podręcznik może stanowić pełną podstawę kursu warsztatowego z historii mówionej, ponieważ obejmuje zarówno planowanie projektu badawczego, jak i prowadzenie wywiadów, kwestie etyczne, transkrypcję, opracowanie, interpretację oraz archiwizację i popularyzację materiałów. Pozwala to wykorzystywać go zarówno w ramach trzydziestogodzinnych zajęć wprowadzających, jak i w bardziej rozbudowanych, sześćdziesięciogodzinnych kursach lub laboratoriach badawczych. Zawarte w książce formularze, wytyczne i przykłady rzeczywistych procedur znacznie ułatwiają prowadzenie zajęć z grupami o zróżnicowanym poziomie doświadczenia – od studentów pierwszych lat po doktorantów.

Publikacja może funkcjonować równocześnie jako podręcznik kursowy, przewodnik warsztatowy oraz materiał referencyjny dla archiwów i instytucji kultury.

W polskim kontekście, w którym brakuje szeroko zakrojonych, współczesnych kompendiów łączących teorię z praktyką, Jarząbek wypełnia istotną lukę nie poprzez teoretyczne nowatorstwo, lecz dzięki klarowności ujęcia, starannej konstrukcji narzędzi oraz konsekwentnemu etycznemu zakotwiczeniu całej praktyki badawczej. Książka jest wyjątkowo cenna dla studentek i studentów metod badań jakościowych, dla badaczy historii mówionej i pamięci, a także dla pracowników muzeów, archiwów i organizacji pozarządowych tworzących projekty dokumentacyjne i lokalne archiwa społeczne. Stanowi też użyteczne źródło dla dydaktyków prowadzących zajęcia z wywiadu, transkrypcji i analizy materiałów jakościowych, ponieważ dostarcza nie tylko instrukcji „krok po kroku”, lecz także jasnych argumentów metodologicznych i etycznych.

Znaczenie podręcznika dodatkowo potęguje fakt, że został wydany na licencji CC BY-SA. Otwiera to możliwość jego pełnego wykorzystania w dydaktyce, w projektach studenckich i w działaniach organizacji pozarządowych, co w polskim środowisku akademickim pozostaje rzadkością. W efekcie omawiana książka staje się nie tylko podręcznikiem, lecz także narzędziem współpracy, adaptacji i swobodnego wdrażania.

Podsumowując, warto podkreślić, że Marcin Jarząbek stworzył podręcznik hybrydowy – solidnie ugruntowany teoretycznie tam, gdzie jest to potrzebne, oraz konsekwentnie praktyczny tam, gdzie pole badawcze wymaga operacyjnych narzędzi. Jego mocną stroną jest umiejętność łączenia tradycji badań jakościowych i historii mówionej, rozwijanych przez klasyków historii mówionej, z polską specyfiką instytucjonalną i dydaktyczną. Recenzowany podręcznik to książka znakomicie trafiająca w potrzeby polskiej dydaktyki i praktyki historii mówionej – mimo że nie obejmuje jeszcze pełnego spektrum zagadnień związanych z pracą zdalną, bezpieczeństwem cyfrowym czy wykorzystaniem sztucznej inteligencji, już w obecnym kształcie stanowi jedną z najważniejszych polskich publikacji w tej dziedzinie i ma szansę przez długi czas współkształtować krajowe standardy dydaktyczne i badawcze. Marcin Jarząbek prowadzi dialog z klasykami, nie popadając w akademicki hermetyzm, lecz jasno pokazując, jak wypracowane przez nich zasady i intuicje można przekuć w zestaw praktyk możliwych do natychmiastowego zastosowania w terenie, archiwum i sali zajęciowej.